

אהבת עולם תביא להם: מצוות ברית מילה כביטוי לשלשלת המסורה ולהכנסת הבן לקהילת הברית

איילת פרוליך

מבוא

מצוות ברית מילה היא מצווה ייחודית המזדמנת בשלב עדין: שמונה ימים בלבד אחרי הלידה ובפתח חיים שלמים של הורות. בשלב שבו ההורים בקושי מכירים את בנם הנולד הם ניגשים להכניס אותו בברית, וקבל עם ועדה מכריזים כי ילד זה הוא נצר לשושלתו של אברהם אבינו. כנגדם עומד הקהל ומתפלל כי ימשיכו לגדל את בנם באותה דרך ויזכו להכניסו לתורה, לחופה ולמעשים טובים.

במאמר זה אבקש לבחון את מצוות ברית מילה בדגש על אחריות ההורים והקהילה ובדגש על פשר הכניסה בברית. ראשית אתמקד בהשוואה בין החיוב של האב לחיוב של בית הדין להכניס את הבן בברית, ובהקשר הזה אידרש לאופי המשפחתי-קהילתי המיוחד של ברית המילה. בהמשך אראה בברכות הנאמרות בברית אבן בוחן לאופי החיובים המבטאים את המהלך הרוחני הייחודי של ההורים ושל הקהילה המכניסים את התינוק בברית.¹

על מי מוטלת המצווה?

הגמרא בקידושין מונה רשימת מצוות שעל האב לעשות למען בנו: "ת"ר האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות וי"א אף להשיטו במים" (בבלי, קידושין כט ע"א). רשימת מצוות זו אינה עשויה מקשה אחת; היא כוללת ביצוע מצוות טקסיות (מילה ופדיון) עם אחריות לרווחה הכללית של הבן (נישואין ואומנות). דעת ה"ש אומרים" מרחיבה עוד יותר את הרשימה הזו לכלול כלים בסיסיים לחיים (לימוד שחייה). הגמרא דנה במקור לחיוב של האב למול את בנו:

1. בהזדמנות זו אני רוצה להודות לבית המדרש במגדל עז על הזכות להכניס את הלל בני בבריתו של אברהם אבינו בין כותלי בית המדרש מתוך לימוד, אהבה וקהילה של תורה.

למולו. מנלן? דכתיב: וימל אברהם את יצחק בנו. והיכא דלא מהליה אבוא - מיחייבי בי דינא למימהליה, דכתיב: המול לכם כל זכר; והיכא דלא מהליה בי דינא - מיחייב איהו למימהל נפשיה, דכתיב: וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה (בבלי, קידושין כט ע"א)

הגמרא לומדת את החיוב של האב למול את בנו מהאב הראשון שמל את בנו - אברהם אבינו.² לאחר מכן היא פונה לבחון את מקרי הדיעבד, על מי מוטל החיוב אם האב לא מל את בנו, ולומדת כי בית הדין מחויב במילה של התינוק מהפסוק "המול לכם כל זכר" (בראשית יז, י). אם גם האב וגם בית הדין נכשלו בחובתם למול את הבן, האחריות נופלת על כתפיו של האדם עצמו. לנוכח הגמרא הזו נבקש להבין מה אופי החיוב של כל אחד מהחייבים, אם מדובר באותו חיוב שעובר מאדם לאדם או שמא מדובר בחיובים בעלי אופי שונה.

מקור החיוב של האב

כל הפסוקים שנלמד מהם החיוב למול הם מספר בראשית, מסיפורי אברהם. החיוב על האב נלמד ממילת אברהם את בנו: "וימל אברהם את בנו: יצחק בנו בן שמונת ימים פאשר צנה אתו א-להים" (שם כא, ד). החיובים על בית הדין ועל האדם עצמו נלמדים מפסוקי הברית שבין אברהם וזרעו לקב"ה: "זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך המול לכם כל זכר. ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם. ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדרתיכם יליד בית ומקנת כסף בן נכר אשר לא מזרעך הוא. המול ימול יליד ביתך ומקנת כסף והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם. וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפר" (שם יז, י-יד).

ראינו בגמרא כי הצייווי לבית הדין נלמד מפסוק י, מהמילים "הימול לכם כל זכר". הצייווי לאדם עצמו נלמד מפסוק יד, מהמילים "וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא". ראיית מצוות המילה דרך הפריזמה של הצייווי לאברהם והברית איתו ולא כמצווה בין המצוות אינה חידוש של הגמרא אלא משקפת את היקרויות מצוות מילה בתורה: האזכור העיקרי הוא בספר בראשית; בספר שמות הוא משמש דרישת קדם לאכילת קורבן פסח,³ ובספר ויקרא הוא מובא אגב טומאת יולדת.⁴

ואולם הלימוד של חובת האב דווקא מהסיפור של מעשה אברהם שמל את יצחק ולא מהצייווי שצווה אינו הכרחי. למשל, הרד"ק על התורה מסביר אחרת: "זהו מצות עשה

2. בראשית כא, ד.

3. שמות יב.

4. ויקרא יב, ג.

בין לאב שימול את בנו בין לבן שימול את עצמו" (בראשית יז, יא, ד"ב 'ונמלתם'). הרד"ק מבין כי מלשון הרבים המשמשת בציווי "ונמלתם" בברית בין אברהם לקב"ה אפשר ללמוד גם את חובת האב, ומשמע מכך כי חובת האב היא ביטוי לאותה חובה המוטלת על בית הדין או על האדם, ונובעת מהציווי לאברהם. אם כן, פניית הגמרא בקידושין דווקא לפסוק בפרשת וירא שבו אברהם מל את יצחק מורה על ייחודה של מצוות מילה, אשר עיקר החיוב שלה אינו נובע מצו א-לוהי אלא מהמעשה של אברהם.

הגמרא במסכת סנהדרין עוסקת ביחס שבין מצוות שנאמרו לפני מעמד הר סיני למצוות שנאמרו במעמד הר סיני ומביאה כלל שכל מצווה שנזכרת גם לפני מעמד הר סיני וגם במעמד עצמו שייכת גם לישראל וגם לנוכרים. בהקשר הזה הגמרא מביאה כמה לימודים למצוות מילה:

והרי מילה שנאמרה לבני נח, דכתיב ואתה את בריתי תשמר, ונשנית בסיני וביום השמיני ימול, לישראל נאמרה ולא לבני נח! - ההוא למישרי שבת הוא דאתא: ביום - ואפילו בשבת [...] אי בעית אימא: מילה מעיקרא לאברהם הוא דקא מזהר ליה רחמנא ואתה את בריתי תשמר אתה וזרעך אחר כך לדרתם, אתה וזרעך - אין, איניש אחרינא - לא. - אלא מעתה בני ישמעאל לחייבו! - כי ביצחק יקרא לך זרע. - בני עשו לחייבו! - ביצחק - ולא כל יצחק (בבלי, סנהדרין נט ע"ב).

הגמרא תמהה על שמצוות מילה נזכרת גם לפני מעמד הר סיני וגם בהר סיני, שהרי ברור שמצוות מילה שייכת רק בישראל, ומציעה שני הסברים: לפי ההסבר הראשון, מהפסוק בספר ויקרא "וביום השמיני ימול בשר עורלתו", לא לומדים את מצוות מילה אלא לומדים שמילה בזמנה דוחה שבת. את עיקר מצוות מילה לומדים מפסוקי הציווי לאברהם בפרשת לך לך. התירוץ השני מוציא את מצוות מילה מכלל מערך החישובים של ציוויים לפני מעמד הר סיני ובמהלכו ומסביר כי בציווי לאברהם ציווה הקב"ה במפורש רק את זרעו של אברהם. הגמרא מדייקת עוד כי הציווי לאברהם הוא לממשיכי דרכו של אברהם ולא לכל הגויים שהם זרע אברהם.

לקיום מצוות אפשר לגשת מכל מיני נקודות מבט: אפשר לראות בקיום המצוות עניין מוסרי, קיום צו הא-ל, היענות לאמת קיומית ולחיוב מגבוה. אפשר לראות במצוות גם ממד של ברית, של קיום מאהבה וממסורת. לנוכח אופי הלימודים המובאים בגמרא נראה כי בקיום מצוות מילה על ידי האב יש דגש חזק על קיום היסטורי משפחתי. לא מדובר בחיוב מוסרי או בציות לצו א-לוהי אלא לקיום שנובע מהיות האב המשך השושלת של אברהם וממשיך דרכו ובריתו.

השל ניסח דברים דומים: "יש הבדל סמנטי בין 'א-לוהי אברהם, א-לוהי יצחק וא-לוהי יעקב' לבין 'א-לוהי האמת, א-לוהי הטוב וא-לוהי היופי'. אברהם, יצחק ויעקב אינם מציינים רעיונות, עקרונות או ערכים מופשטים [...] אברהם יצחק ויעקב אינם עקרונות

שעלינו להבין, כי אם חיים שעלינו להמשיך⁵. אם כן, האב מכניס את בנו בברית לא משום שזה הדבר הנכון והראוי לעשות אלא כי כך עשה אביו וכך עשה סבו וכי זהו היסוד לברית של משפחת אברהם עם הקב"ה. במילת הבן האב מבטא את ההשתייכות של בנו לשלשלת הדורות עד לאברהם אבינו, שכרת ברית עם ה', ואת היותו המשך לאותה הברית.

אופי החיוב של האב

עד כה עסקנו באופי המיוחד של מצוות מילה העולה מהמקורות שמהם לומדים מצווה זו. כעת נפנה לגדר של חיוב האב, ודרך פריזמה זו נבחן את האופי המיוחד של המצווה.

האור זרוע מדייק את המעשה שעליו מצווה האב: "ומענין המילה נראה דאין האב חייב למול בנו בידיו אלא לעסוק שיהא נימול. דומי' דכל הני דקחשיב התם, ללמדו תורה, ללמדו אומנות, להשיטו בנהר. וכי לא ישכור מלמד לבנו לתורה ולכל הני [...] אלא כל הני עיקר מצוותן אינו העשייה, אלא שהמילה חתומה בבשרו" (שו"ת מהר"ח אור זרוע יא).⁶ אם כן, לפי האור זרוע כאן נראה כי מוקד המצווה הוא בתוצאה: אין חיוב על האב למול את בנו פיזית אלא לוודא שבנו מהול. לכאורה אין הבדל בין מצב שבו האב מל את הבן למצב שבו הבן נולד מהול, כל עוד בסופו של דבר הוא מהול.⁷

הגמרא בהמשך הסוגיה דנה בפטור של נשים ממצוות מילה, והתוספות רי"ד מדייק מהסוגיה כי לא ייתכן שמצוות מילה היא מצוות עשה שהזמן גרמא, שאם כן, לא היה צורך ללמוד במיוחד את פטור האישה. לפיכך נדרש התוספות רי"ד לפרש כי מצוות מילה המוטלת על האב היא מצווה שאינה תלויה דווקא ביום השמיני: "[...]אף על גב דמילת הבן יש לה זמן נהי דקבוע הזמן לבן הנימול. אבל האב שצויהו הבורא להתעסק במילת בנו העסק ההוא אין לו זמן, שבין ביום ובין בלילה יטרח ויכין צרכי מילת בנו והלכך אי לאו אותו הוה מחייבין גם האשה" (קידושין כט ע"ב).

לפי התוספות רי"ד, עיקר מצוות מילה הוא בהתעסקות ובהכנה של האב למילה ולא במעשה עצמו, "שצויהו הבורא להתעסק במילת בנו". שלא כבדברי האור זרוע, שהמוקד לפיהם הוא בתוצאה, מדברי התוספות רי"ד נראה כי מוטלת על האב חובה אקטיבית להשתדל ולעסוק במילת בנו. אפשר להבין כי דברים אלו מרחיבים את חובת האב לכלול מעבר למעשה המילה עצמו את כל ההכנות, אולם אפשר לטעון גם כי התוספות רי"ד מסיט את עיקר החיוב של האב מהמעשה הממוקד של המילה עצמה לאחריות למילה, ואין שום צורך שאת מעשה המילה עצמו יעשה האב.

5. אברהם יהושע השל, **אלוהים מבקש את האדם: פילוסופיה של היהדות**, ירושלים תשס"ג, עמ' 161.
6. באור זרוע (ב, קז) מובא גם להפך, ואכמ"ל ביחס בין הדברים: "והיכא שהאב יודע למול אסור לו להניח לאחר שימול לפניו וגם האחד אינו רשאי למולו לפניו בלא רשותו דמצוה עליה דאב רמיא והיכא דליכא אב מחייבי אחרני למימהליה כדאיתא בקדושין כדפרישית לעיל".
7. הנפקא מינה של דעה זו תהיה לעניין תינוק שנולד מהול, אם עדיין צריך לעשות הטפת דם ברית.

מצוות מילה מבטאת את האחריות שיש לאב על בנו לדאוג שצרכיו הבסיסיים ימולאו, ובהם הצורך במילה.

ה"באר יהודה" בפירושו לרמב"ם מביא הבנה קיצונית עוד יותר של חובת האב, ומייחס אותה לרא"ש⁸: "והרא"ש ז"ל סובר דמסירתו לבעל ברית למול הוא כבר הכניסה לברית ויכול לברך קודם המילה" (הלכות מילה ג, א). מדברים אלו עולה כי עצם המסירה של הבן למוהל היא ההכנסה לברית. בדומה לדברי התוספות רי"ד, נראה כי בדעה זו עיקר המצווה המוטלת על האב אינה בתוצאה או במעשה המילה אלא בהשתדלות במילה. לעניות דעתי מניסוחו של הבאר יהודה עולה כי עיקר המחויבות של האב אינה במעשה המילה אלא במסירת בנו לקהילת הברית, במעין מעשה של הקרבה.

ראינו עד כה שלוש הבנות הנוגעות לחיוב של האב: לפי האור זרוע, על האב מוטלת מצווה שהמוקד שלה הוא בתוצאה, שהבן יהיה מהול. לפי התוספות רי"ד, התוצאה אינה מספקת, ויש חובה על האב בגברא להתעסק במילה של בנו ולהיות מעורב בה. לפי הבאר יהודה, החובה על האב היא למסור את הבן למילה, תנועה של נסיגה והקרבה.

ה"דברי ירמיהו" עושה חיבור מסוים בין השיטות השונות בהבחנתו בין שתי מצוות: מעשה המצווה של עשיית המילה ומצוות הכנסת הבן לברית. במצוות המילה האב יכול למנות שלית, אך המוהל אינו שליח של האב בהכנסה לברית: "ונראה דברכת להכניסו וכו' משום דמצות מילה בלעדי זאת שהיא כשאר מצות מצוה בפני עצמה, גם מענינה על האב אשר כנאמר באברהם אבינו ע"ה למען יצוה את בניו אחריו. וכריתות ברית זה לשמור דבר ה' ותורתו אשר על האב להכניס בנו לברית הזה, ובזה לא הוה המל שלוחו רק על מעשה המצוה" (הלכות מילה ג, א).

מכאן עולה כי מעשה המסירה למילה כולל הכנסה לברית במובן רחב יותר, ציווי ללכת בדרך ה', הכנסה של הבן לעולם של תורה ומצוות, של ברית עם הקב"ה. עד הברית התינוק הוא מזרע אברהם, אך מרגע המילה התינוק כלול בקהילת הברית שכרת אברהם עם הקב"ה וממשיך את דרכו של אברהם אבינו.⁹

אופי החיוב של בית דין

בגמרא שהבאנו לעיל מובא כי במקרה שהאב לא מל את בנו, בית הדין מחויב למול את הבן: "והיכא דלא מהליה אבוא - מיחייבי בי דינא למימהליה, דכתיב: המול לכם כל זכר"

4. לא מצאתי את הדברים הללו במפורש בדברי הרא"ש. אולי אפשר להבין כדברי הבאר יהודה מדברי הרא"ש במסכת שבת (יט, י): "ור"ת ז"ל אומר דאין לשנות המנהג מדתני בביריתא המל תחלה והדר אבי הבן. ועוד מדקאמר העומדים שם אומרים כשם שנכנס לברית משמע שכבר נכנס". מדברים אלו משמע שהאב מברך "להכניסו" אחרי ברכת המוהל, וייתכן להבין שלפני המילה עצמה.

5. המנחת חינוך (ב, ב) מתלבט בשאלה אם האב מחויב במילת בנו גם לאחר שהבן מגיע לבגרות ומתחייב בעצמו. המנחת חינוך אינו מכריע בשאלה, ועצם ההתלבטות מבטאת כי מדובר במחויבות הורית רחבה יותר מהחיוב לדאוג לבן הקטן וחסר האונים.

(בבלי, קידושין כט ע"א). הגמרא לומדת את החיוב של בית הדין למול מהפסוק "הימול לכם כל זכר", פסוק אחר מהלימוד של האב, ורמז בכך כי מדובר במצווה נפרדת.

הראשונים והאחרונים חולקים באשר לשאלה מה בין חיובו של האב לחיובו של בית הדין ומאיזה רגע בית הדין מחויב במילת הבן.¹⁰ התשב"ץ בתשובותיו נדרש למצב שבו האב נמצא ורוצה למול את בנו, אלא שמחמת טעות הוא רוצה לדחות את זמן המילה:

ואף על פי שאמרו שזה היא מצוה על האב ואם לא מל אותו אביו היא מצוה על ב"ד כמו שהזכירו בראשון מקדושין (כ"ט ע"א) כשאין אביו כאן אבל כשאביו כאן אין מצוה זו מוטלת על ב"ד שהרי אמר' בפ' החולץ אין אדם מל בן איש בע"כ [...] והרמב"ם ז"ל כתב בפרק ראשון מה' מילה אין מלין בנו של אדם שלא מדעתו אלא א"כ עבר ונמנע. נראה מדבריו שאם לא עבר ונמנע אלא שהוא מתעצל בה אין חייבין לעשותה בזמנה אבל היו חייבין לכופו אפילו ע"י הכאות כיון שלא הי' לו אונס כמו שכתבתי (שו"ת תשב"ץ ג, ח).

מדבריו של התשב"ץ עולה כי חובת בית הדין למול את הבן חלה רק במקרה שהאב מנוע מלקיים את המצווה, בין כי אינו נמצא ובין כי מרד ומסרב למול את בנו. אם האב מתעצל או שוגג, בית הדין כופים אותו לקיים את המצווה כמו בשאר המצוות, אך הקיום הוא ודאי של האב.

לפי התשב"ץ, בית הדין פועל כמעין רשת ביטחון כאשר אין שום אפשרות של האב למול את בנו. חובה זו של בית הדין דומה לחובות אחרות שלו, ובהן דאגה ליתומים, חלק מחובה כללית לדאוג לחלשים שאינם יכולים לדאוג לעצמם. אולי אפשר להשתמש בניסוח של הגמרא בנוגע לטבילת גר קטן,¹¹ שהמילה היא מדין "זכין לו לאדם שלא בפניו".

הרא"ש במסכת חולין דן בבעלות על מצוות ובשאלה מתי אדם שגזל מאדם אחר אפשרות לקיים מצווה יידרש לשלם על כך. על מילה הרא"ש מסביר כי במקרה שהאב אינו מתכוון למול בעצמו את בנו אלא ממנה שליח תחתיו, אין לשליח בעלות על המצווה יותר משיש לכל אדם אחר מישראל: "אבל אם אין האב רוצה למולו כל ישראל חייבין למולו ובדבור שאמר האב למוהל לא זכה למצוה לחייב לאחר אם קדמו" (חולין ו, ח).

מדבריו של הרא"ש עולה כי כאשר האב אינו מבצע באופן ישיר את המילה, חיובו של כל אדם מישראל שווה לחיובו של האב, ואין משמעות לגזל המצווה מהמוהל. האחריות לוודא שהבן מהול רובצת על כל אדם מישראל במקביל לאחריות של האב.

מדבריו של הרמב"ם בפירוש המשנה עולה הבנה אחרת בדבר האחריות של אחרים למילת הבן:

10. להרחבה בנושא ראו: עמית זמיר, "החייבים במצוות מילה", מאורנו יב (תשע"ה), עמ' 271-286.
11. בבלי, כתובות יא ע"א.

שאם עבר אדם ולא מל את בנו או יליד ביתו וחמל עליו ביום השמיני הרי זה עבר על מצות עשה גדולה וחמורה מאד שאין בכל המצות כמוה, ולעולם אין לו תשלומין למצוה זו [...] אלא שעם כל זה לא נפטר מן המצוה, אלא עדין הוא מצווה ומחויב למולו תמיד [...] וכן כל¹² מי שרואה את הילד הזה הערל ולא מלו הרי זה עובר על מצות עשה עד שימול אותו כאלו הוא בנו. ואם גדל הילד והגיע לכלל עונשים נסתלק החיוב מעל כל אדם ונתחייב הוא למול את עצמו מיד (שבת יט, ו).

אם כן, לפי הרמב"ם החיוב של כל אדם מישראל מתקיים במקביל לחיובו של האב למול את הבן, ולא רק כאשר אין אב. מדברי הרמב"ם בהלכות מילה עולה הסתייגות מהחיוב של כלל ישראל: "אין מלין בנו של אדם שלא מדעתו אלא אם כן עבר ונמנע למולו שבית דין מלין אותו בעל כרחו" (הלכות מילה א, א-ב). משמע מכך כי אף שבעיקרון יש חיוב על כל אדם מישראל, וחיוב זה קיים במקביל לחיובו של האב, הוא אינו חל באופן פרקטי כאשר לאב יש אפשרות למול את הבן. נראה אפוא כי יש לבית הדין אחריות משנית במקום שהאב נכשל בחובתו למול את בנו. לפי הרמב"ם, החובה של בית הדין רחבה יותר ממה שעולה מדברי הרא"ש ומדברי התשב"ץ, והיא לא רק פתרון להיעדר האפשרות למילה על ידי האב אלא חיוב משני המקביל לחיוב של האב.¹³

הרמב"ם בתחילת הלכות מילה נדרש לחובה של האב ולחובה של בית הדין: "מילה מצוות עשה שחייבין עליה כרת [...] ומצוה על האב למול את בנו [...] עבר האב או האדון ולא מל אותו ביטל מצוות עשה ואינו חייב כרת שאין הכרת תלוי אלא בערל עצמו, ובית דין מצווים למול אותו הבן או העבד בזמנו ולא יניחו ערל בישראל ולא בעבדיהן" (שם א, א). מניסוחו של הרמב"ם בהלכות מילה כי בית הדין מצווים למול את הבן בזמנו עולה כי החובה של בית הדין חלה במקביל לחובתו של האב כבר מהרגע הראשון. עם זאת האב קודם לקיום המצווה, ולכן חובת בית הדין באה לידי ביטוי רק כשיש חיסרון בקיום של האב.

את אופי החיוב המקביל הזה אציע להבין בשני אופנים, בהתאם לניסוחים השונים של הרמב"ם: בפירוש המשנה, כפי שהזכרנו למעלה, הרמב"ם כותב כי "כל מי שרואה את הילד" חייב למולו. לעומת זאת בהלכות מילה הוא כותב כי "בית דין מצווים למול את

12. הרמב"ם אינו מדבר על החיוב של בית הדין אלא של "כל אדם מישראל", ונידרש להבדל זה בהמשך הפרק.

13. הרב עמית זמיר (לעיל, הערה 10) מבין כי לפי הרמב"ם בית הדין חייב במילה לאחר היום השמיני, כלומר לאחר שהאב נכשל בחובתו למול את הבן בזמן. לפי ההבנה הזו נראה כי תפקידו של בית הדין הוא לפעול במצב של עבירה קיימת. בדומה לדברי התשב"ץ, שעל בית הדין להכות את האב המסרב למול את בנו, אפשר לראות בזה חלק מאחריות כללית של בית דין למנוע עבירה. ההבדל בין התשב"ץ להבנה זו ברמב"ם נעוץ בשאלה מי עומד במוקד המצווה: התשב"ץ שם את האב במרכז העבירה, וכל עוד יש אפשרות שיקיים את המצווה, בית הדין אינו פועל. הרמב"ם לעומת זאת שם את הבן במרכז, וכל עוד התינוק נותר במצבו הערל לאחר היום השמיני יש לבית הדין אחריות לפעול למול אותו ולמנוע ממנו להגיע לבגרות כאשר הוא עדיין ערל. הבנה זו ברמב"ם קשה בעיניי לנוכח דבריו בהלכות מילה כי בית הדין מצווים למול את הבן בזמנו.

הבן", בדומה ללשון הגמרא. ה"מקנה" מסביר מה בין האב לבית הדין בדומה להבנתנו ברמב"ם, ובתוך כך מדייק את הגדרת בית הדין: "וכן הוא בלשון הרא"ש בפ' כסוי הדם היכא דלא מהלי' אבוא מחוייב כל ישראל למוהלו ע"ש, והא דנקט בי' דינא דהם ממונים על הציבור להזהיר את העם אלא דבאבי הבן איכא עשה יתירא דהוא מצווה יותר מן כולם" (קידושין כט ע"א).

על פי דברי המקנה, החיוב חל עקרונית על כלל ישראל, אלא שבית הדין הם הממונים לוודא שעם ישראל מקיים את המצוות כראוי. אם כן, אפשר להבין את החיוב של בית הדין בשני אופנים: אם מוקד החיוב הוא על בית הדין עצמו, שלא כדברי המקנה, הרי שהדבר דומה לסברות שהבאנו לעיל, שתפקיד בית הדין הוא למנוע עבירה. אך אם מוקד החיוב הוא על כלל ישראל, ובית הדין פועל רק כמייצג של העם, הרי שמדובר בחיוב יוצא דופן.

לפי ההבנה הזו ברמב"ם, על כלל ישראל מוטל חיוב להכניס לתוך קהילת הברית תינוק שנולד מזרע ישראל. אפשר לראות בעם ישראל משפחה מורחבת שבה כל אחד מהמבוגרים נושא באחריות כלשהי כלפי הילד. חיובו של כל אדם מישראל, לפי ההבנה הזו, זהה לחיוב של האב, שאליו נדרשנו לעיל, להכניס את בנו לברית המשפחתית. החובה של כל מבוגר לדאוג למילת הילד אינה נובעת מצו א-לוהי או מקונפורמיות לכלל חברתי אלא מדאגה לילד, ומטרתה הכנסתו לחיק המשפחה. לאור זאת ברית המילה אינה ביטוי לעם ישראל, שקיבל תורה ומצוות ממשה רבנו, שלמד ללכת בדרך הישר ולציית למצוות, אלא לצאצאו של אברהם אבינו, שנכנס בברית של אביו והולך בדרכו של אביו בקשר המיוחד עם הקב"ה.

לסיכום, ראינו שלוש גישות בנוגע ליחס שבין חובת האב לחובת בית הדין: לפי התשב"ץ, בית הדין משמש רשת ביטחון במקרה שאין אפשרות שהאב יטפל בבנו וידאג למילתו. לפי הרא"ש, כל אדם מישראל מחויב במקביל לאב, ובמקרה שאדם אחר מל את הבן, הוא קיים מצווה משלו. לפי הרמב"ם, כל עוד האב קיים ומעורב במילה, הוא מקיים את ההכנסה בברית, אך חובת בית הדין חלה במקביל, ובמקרה שהוא אינו מכניס את בנו בברית, בית הדין מתערב ומקיים את המצווה. אשר לאופי של בית הדין ראינו שתי הבנות: לפי הבנה אחת מדובר בתפיסה הדומה לתשב"ץ, שלפיה בית הדין מונע עבירה. לפי ההבנה השנייה בית הדין פועל כמייצג של כלל ישראל, האחראי לרך הנולד.

הברכות: "על המילה" ו"להכניסו"

החיובים השונים במצוות המילה באים לידי ביטוי גם בברכות הרבות שמברכים על המצווה. הגמרא במסכת שבת דנה בברכות המילה ובהבדלים ביניהן:

תנו רבנן: המל אומר: אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה. אבי הבן אומר: אשר קדשנו במצותיו וצונו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו. העומדים

אומרים: כשם שנכנס לברית כך יכנס לתורה לחופה ולמעשים טובים. והמברך אומר: אשר קידש ידיד מבטן, חוק בשארו שם, וצאצאיו חתם באות ברית קדש. על כן בשכר זאת, אל חי חלקנו, צוה להציל ידידות שארינו משחת, למען בריתו אשר שם בבשרנו ברוך אתה ה' כורת הברית (בבלי, שבת קלז ע"ב).

לפי גמרא זו, ברכות מספר שייכות בברית מילה: ברכת "על המילה", שאומר המוהל, ברכת "להכניסו", שהיא ברכה לאב, וברכת "כורת הברית", שאומר ה"מברך"¹⁴.

א. ברכת "על המילה"

הגמרא בפסחים דנה בניסוחי ברכות המצוות, אם הן נאמרות בלשון "ל", כגון "לבער חמץ", או בלשון "על", כגון "על ביעור חמץ". הגמרא מציעה כי הניסוח של "ל" הוא "להבא", על מצווה שהאדם עומד לעשותה, ואילו הניסוח של "על" הוא על דבר שכבר נעשה. בנוגע לברכת המילה הגמרא מסבירה כי אף שהברכה נאמרת לפני המילה, הניסוח של הברכה הוא "על המילה" כיוון שבמילה מי שעושה את המצווה אינו מי שמצווה בה. אם האב יעשה את המילה, הרי שיברך "למול את הבן".

בהמשך לדברי הרמב"ם שראינו לעיל על אופי מצוות מילה, בדבריו על ברכות המילה הרמב"ם מדגיש כי המצווה היא על האב יותר מעל כל אדם אחר, ולכן יש ניסוח מיוחד לברכה ששייך רק באב:

המל מברך קודם שימול אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה, אם מל בן חבירו, ואם מל את בנו מברך וצונו למול את הבן, ואבי הבן מברך ברכה אחרת, ברוך אתה יי-א-להינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו. מצוה על האב למול את בנו יתר על מצוה שמצוין ישראל שימולו כל ערל שבניהן, לפיכך אם אין שם אביו אין מברכין אחריה ברכה זו, ויש מי שהורה שיברכו אותה בית דין או אחד מן העם, ואין ראוי לעשות כן (הלכות מילה ג, א).

ניכר מדברים אלו כי יש מצווה אחת על כלל ישראל: שימולו את הערלים, ומצווה אחרת על האב: למול את בנו. הברכה על מילה בעלמא היא ברכת מצווה רגילה, "על המילה". כאשר האב הוא המבצע את המצווה ברכת המצווה שלו שונה: "למול את הבן", כפי שעולה מהגמרא.

14. לא ברור לגמרי מניסוח הגמרא מי הוא ה"מברך". הרמב"ם פוסק כך: "ואחר כך מברך אבי הבן או המל או אחד מן העומדין שם", ומשמע מכך כי אין העדפה למי יברך ברכה זו.

הרמב"ם בהלכות ברכות דן בניסוחי ברכות בכלל,¹⁵ ומדבריו עולה שכאשר אדם עושה מצווה המוטלת עליו הוא מברך בנוסח של "ל", כגון "למול את הבן", וכאשר הוא עושה מצווה המוטלת על אדם אחר הוא מברך בנוסח של "על", כגון "על המילה". בהלכה יד הרמב"ם מוסיף כי כאשר אדם מנסה להוציא ידי חובה את עצמו ואחרים, הוא מברך בנוסח של "ל". משמע מכך כי כאשר אדם אחר מל את הבן ומברך "על המילה", אין בכך להוציא את עצמו ידי חובה, אלא להוציא אחרים. עניין זה מחזק את ההבנה כי לפי הרמב"ם המצווה הראשית היא של האב, והמוהל מברך כשליחו של האב.

את ההבנה של הרמב"ם נדייק דרך מחלוקת של המגן אברהם וה"דגול מרבבה" בנוגע לברכה שהמוהל אומר. המגן אברהם הולך בדרכו של הרמב"ם בנוגע לאחריות למילה ובנוגע לברכה עליה: "צ"ל דמ"מ מצוה קעביד דומיא דמילה שהמצוה על אבי הבן ומ"מ אם אחר מל אותו אחר מברך" (או"ח תלב, ו). אם כן, לפי המגן אברהם המצווה למול את הבן רובצת על האב, ועם זאת המוהל מברך את הברכה בעבור האב.

הדגול מרבבה על אתר חולק על המגן אברהם: "וממצות מילה אין ראייה, ששם אם אין האב מל חייבים בית דין לממהליה, ולכך כל אחד יכול לברך" (או"ח תלב, ב). לפי הדגול מרבבה המוהל אינו מברך בעבור האב, אלא כיוון שהוא עצמו מחויב במצווה ברמה מסוימת, הברכה באה על חיובו שלו.

לכאורה לפי ההסבר שהבאנו לעיל מדברי המקנה, כי לדעת הרמב"ם המצווה על בית הדין היא הרחבה של המצווה על האב וחלה במקביל אליה, היה אפשר לצפות שדבריו של הרמב"ם יתאימו לדברי הדגול מרבבה שהמוהל מקיים מצווה בעצמו כאשר הוא מל את התינוק. פסקו של הרמב"ם שלפיו ברכת המילה מנוסחת באופן של ברכה על מצווה של אחרים ולא על מצווה של המברך מגלה כי המעבר ממצווה של האב למצווה של כל אדם מישראל אינו תלוי בשאלה מי מחזיק בסכין המילה. כאשר המוהל מל בשליחות האב, האב הוא שמכניס את בנו בבריתו של אברהם אבינו, ואין צורך בהתערבות של כלל ישראל. רק במקרה שהאב אינו פועל להכניס את בנו בברית, כלל ישראל נדרשים לפעול בעבור התינוק, והמוהל מקיים את המצווה בעצמו.

הדברים עולים בקנה אחד עם חילוקו של הדברי ירמיהו שהבאנו לעיל: המוהל הוא השליח של האב למעשה המילה, אך אחריות ההכנסה לברית חלה בראש ובראשונה

15. "יא) כל העושה מצוה בין שהיתה חובה עליו בין שאינה חובה עליו אם עשה אותה לעצמו מברך לעשות, עשה אותה לאחרים מברך על העשייה. יב) כיצד לבש תפילין מברך להניח תפילין, נתעטף בציצית מברך להתעטף, ישב בסוכה מברך לישוב בסוכה, וכן הוא מברך להדליק נר של שבת ולגמור את הלל, וכן אם קבע מזוזה לביתו מברך לקבוע מזוזה, עשה מעקה לגנו מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות מעקה, הפריש תרומה לעצמו מברך להפריש, מל את בנו מברך למול את הבן, שחט פסחו וחגיגתו מברך לשחוט. יג) אבל אם קבע מזוזה לאחרים מברך על קביעת מזוזה, עשה להם מעקה מברך על עשיית מעקה, הפריש להם תרומה מברך על הפרשת תרומה, מל את בן חבירו מברך על המילה וכן כל כיוצא באלו. יד) עשה המצוה לו ולאחרים כאחד אם היתה מצוה שאינה חובה מברך על העשייה, לפיכך הוא מברך על מצות עירוב, היתה חובה ונתכוון להוציא עצמו מידי חובה ולהוציא אחרים מברך לעשות, לפיכך הוא מברך לשמוע קול שופר" (רמב"ם, הלכות ברכות יא, יא-יד).

על האב, ואינה עוברת למוהל כל עוד האב מעורב. לפיכך כל עוד האב מכניס את בנו בברית, ניסוח הברכה הוא "על המילה". רק כאשר האב אינו מעורב, המוהל וכלל ישראל הם שיזכו גם במצווה להכניס את הבן בברית.

ב. ברכת "להכניסו"

הגמרא בשבת הזכירה ברכה נוספת שהאב מברך, "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו", ברכה המתאימה למצווה השנייה שהזכיר בעל דברי ירמיהו, של הכנסה בברית. הרמב"ם מדויק כי רק כאשר האב נמצא שם (גם אם אינו מברך) שייכת ברכה זו, ומתנגד למנהג שלפיו אדם חוץ מהאב מברך את ברכת "להכניסו". הראב"ד על אתר משיג על התנגדות זו של הרמב"ם, ולדבריו נהגו שדווקא אדם אחר יברך את ברכת "להכניסו": "מסתברא כמ"ד ב"ד או מיוחד שבעם מברך ונהגו אצלנו שהסנדקוס מברך" (הלכות מילה ג, א).

מניסוחו של הראב"ד בהשגות נשמע לכאורה כי ההכנסה בברית אינה נחלתו המיוחדת של האב אלא שייכת לכל העם ול"מיוחד שבעם" כנציג. ואולם מתשובותיו עולה כי אומנם ברכת המילה שווה בכל אדם, אך ברכת "להכניסו" באה כדי להבחין בין חיוב האב במילה לחיובו של כל אדם: "אבי הבן מברך להכניסו מפני שהאב חייב למולו. וזו הברכה היא חיוב על האב יותר מכל אדם, כי ברכת מילה שוה היא לכל אדם ואנו צריכים להפריש בין חיוב האב לשאר בני אדם".¹⁶

הרב קפאח בהערותיו¹⁷ מסביר כי הראב"ד בתשובותיו מפרש את השיוך של הגמרא של ברכת "להכניסו" לאב, אך להלכה הוא אינו רואה בזהות המברך גורם מעכב. אם כן, אפשר להבין כי לפי הראב"ד עיקר החיוב והזכות להכניס את הבן בברית מוטלים על האב, ולכן הברכה שייכת לו. עם זאת פשוט להבין מדוע אב יבחר לכבד את הסנדק או המכובד שבעם בברכת "להכניסו" כחלק מהבנה שכניסה לבריתו של אברהם היא דרך ההורים, אך גם דרך כל המשפחה וזקני השבט.

האבודרהם בהידרשו למחלוקת הרמב"ם והראב"ד על ברכת "להכניסו" מביא הסבר רחב יותר לברכה: "ומברך אבי הבן בא"י אמ"ה אקב"ו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו [...] וברכה זו נתקנה מפני שהאב מצוה על בנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה לרמוז שמהיום ואילך הם מוטלות עליו מצות אלו" (ספר אבודרהם, מילה וברכותיה).

לפי האבודרהם, ברכת "להכניסו" אינה חלה רק על המילה עצמה אלא שייכת לכל החובות של האב על הבן שהוזכרו במשנה. המילה מבטאת את הצעד הראשון באחריות ההורית של האב למלא את הצרכים הגופניים והרוחניים של בנו. על פי דברי האבודרהם, אפשר לקרוא את מחלוקת הרמב"ם והראב"ד כמחלוקת על האופי של ברכת "להכניסו",

16. ראב"ד, תשובות ופסקים, רד, מהדורת קפאח, ירושלים תשי"ד.

17. שם, הערה ג: "רבינו כאן מסביר מה שנאמר בש"ס אבי הבן. אף על פי שהוא סובר שאין זה מעכב כמ"ש בהשגתו בהלכות מילה פ"ג הל' א מסתברא כמאן דאמר בית דין או מיוחד שבעם מברך ונהגו אצלנו שהסנדק/שהסנדק/ מברך".

אם היא שייכת רק למילה, שבה מצווים כלל ישראל, או שהיא שייכת לכל מצוות האב על הבן.

ה"צפנת פענח" מבין כי הרמב"ם והראב"ד חולקים באופי החיוב של בית הדין במילה: "[...]ורבינו והר"א ז"ל פליגי אם החיוב על ב"ד רק שלא יהיה ערל או שיהיה מהול דרבינו ס"ל דהחיוב רק שלא יהיה ערל וע"ז לא שייך הברכה דלהכניסו והר"א ס"ל דהחיוב מוטל על כל ישראל שיהיה מהול" (הלכות מילה ג, א).

אם כן, הצפנת פענח מסביר כי לפי הרמב"ם חובת בית הדין היא בתוצאה, שלא יהיה ערל בעם ישראל. בית הדין מצווים על ההיבט השלילי, למנוע פגם. על האב מוטלת חובה נוספת, רחבה יותר, והיא הכנסה אקטיבית לברית. לפי הראב"ד, האחריות החיובית להכניס את הבן בברית מוטלת גם היא על כלל ישראל, מעבר לחיוב של האב. לפי הרמב"ם, כלל ישראל אחראים להכנסה לברית הראשונית, אך אי אפשר להטיל על כל אדם מישראל את מלוא האחריות לגידול הבן עד לימוד תורה ונשיאת אישה. לפי הראב"ד, מעמד הברית הוא מעמד משפחתי-קהילתי שבו זקן השבט מצטרף עם האב להכנסת הבן בברית המשפחתית, והאחריות המשפחתית הזו נמשכת בכל התהליך של הגידול. מעמד הברית מאיר פריזמה מסוימת של הקיום היהודי כקיום משפחתי.

ג. ברכת "אשר קידש"

הברכה השלישית שמברכים בברית מילה, כפי שמובא בגמרא במסכת שבת (קלז ע"ב), היא ברכת "אשר קידש": "אשר קידש ידיד מבטן, חוק בשארו שם, וצאצאיו חתם באות ברית קדש. על כן בשכר זאת, א-ל חי חלקנו, ציווה להציל ידידות שארינו משחת, למען בריתו אשר שם בבשרנו. ברוך אתה ה' כורת הברית".

ברכת "להכניסו" מזכירה כי ברית המילה היא בריתו של אברהם אבינו, וברכת "אשר קידש" מעצימה ומדגישה זאת. רש"י מסביר כי הביטוי "אשר קידש ידיד מבטן" מכוון ליצחק אבינו, שנולד לאחר שאברהם היה מהול, ולכן עוד טרם לידתו "נתקדש למצוה זו" (בבלי, שבת קלז ע"ב, ד"ה 'אשר קדש', 'מבטן'). הרשב"א לעומת זאת מפרש כי "ידיד" הוא אברהם אבינו: "[...] אבל רבינו תם ז"ל כתב שזהו אברהם כדדרשינן מה לידידי בביתו זה אברהם [...] ובברכה זו מזכיר שלש האבות, ידיד זה אברהם, חוק בשארו שם זה יצחק, וצאצאיו חתם באות ברית קדש זה יעקב, וא"ת מנא לן באברהם שנתקדש מן הבטן, י"ל דדלמא קים להו דילפי לה בגזירה שוה דידיעה ידיעה באברהם כתיב כי ידעתיו (בראשית י"ח) ולהלן כתיב (ירמיה א') בטרם אצרך בבטן ידעתוך" (חדושי הרשב"א, שבת קלז ע"ב).

לפי הרשב"א, ברכה זו נוגעת לכל אחד מהאבות, ודרכם להמשכיות ולמעבר של הברית מדור לדור. לכל הדעות ברכת "אשר קידש" מדגישה את עניין ההמשכיות, את קיום המצווה של אברהם, שמשפיע גם על יצחק ועל כל צאצאיהם שנחתמו באות ברית. ברכה זו מייחסת את ההשגחה הא-לוהית לאורך הדורות לברית זו שנחתמה עם אברהם

ויצחק. הרמב"ם, שמדקדק ודורש שהאב הוא שיברך את ברכת "להכניסו", פוסק כי כל אחד מהנמצאים יכול לברך ברכת "אשר קידש", שהרי כל הנמצאים הם גם צאצאיו של אברהם, חלק מהברית.

הרי"ד בפסקיו נדרש לייטור של ברכה זו לאחר שכבר בירכו על המילה ועל ההכנסה בברית: "פי' אף על גב שבירך על המילה עוד חוזר ומברך כורת הברית, מפני שניתנה מצוה זו לאבות, מה שאין כן בכל המצות" (פסקי רי"ד, שבת קלז ע"ב). מדברים אלו עולה כי הייחוד של מצוות מילה הוא בנתינה יוצאת הדופן שלה, שכל המצוות ניתנו לעם ישראל, ואילו מצוות מילה ניתנה לאבות. לפיכך נאמרת ברכה מיוחדת שנוגעת לקדושת האבות ולברית של האבות הנזכרת לבנים. ברכה זו מדגישה כי מצוות מילה ניתנה כבר בספר בראשית לצאצאיו של אברהם, ולא בהר סיני לעם ישראל.

סיכום

במאמר זה התמקדנו בשתי נקודות במצוות מילה המאירות אופייה המיוחד: בחייבים במצווה ובברכות. ראינו כי מצד אחד מדובר במצווה אישית-משפחתית, חיוב של האב על בנו שמשמש פתיח להורות ולגידול הבן בדרכו של אברהם אבינו. מצד אחר עסקנו בפן המשפחתי הרחב, בתפיסה של עם ישראל כבני אברהם, יצחק ויעקב. שני הפנים הללו באים לידי ביטוי בחיוב הראשוני של האב המתרחב לחיוב על בית הדין ועל כלל ישראל.

השניות הזו באה לידי ביטוי גם בריבוי הברכות על המילה: בברכת "על המילה", המבטאת את החיוב של האב ושל כלל ישראל בקיום המילה עצמה, בברכת "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו", שממנה עולה כי המילה אינה רק הסרת העורלה אלא כניסה לקהילת הברית, ובברכת "אשר קידש", המספרת את סיפור הברית שהתחיל באברהם אבינו, עבר ליצחק וממנו ליעקב וממנו לכל צאצאיו הבאים בברית עם הקב"ה.

את דברינו על ברית המילה, המצווה העומדת בפתח חיים שלמים של הורות, אסכם בדברי הגרי"ד סולובייצ'יק על "הורות גאולה": "עם הופעתו של אברהם ועם ייסוד סוג חדש של קהילה, קהילת הברית, זכו להיגאל הן תפקידה המעורפל של האבהות והן החוויה חובקת הכול של האימהות [...] מה היא האבהות בקהילת הברית? זו היא המחויבות החינוכית הנהדרת למסורת; זו החובה שנוטל על עצמו האדם מרצונו להנחיל ולהעביר אל צאצאיו את הברית, מסר, צופן, דרך חיים מיוחדת, מסורת של עשיית משפט וצדקה".